

EUROOPA

Kahe siinse vanima linna, Mükene ja Kreetal asuva Knossose õitseajaks jäi 2. aastatuhandesse eKr. Et need mõlemad asuvad tänapäeval Kreeka nime all tuntud alal, kipume neid seostama muistse Kreekaga. Tegelikult olid need teistsugused ja palju varasemad kultuurid. Selleks ajaks kui Egiptuses ehitati püramiide, oli Kreetal juba sukeldutud kaubandusse ja näib, et 2000. aastaks eKr oli saar saanud Vahemere ristteeks. 2. aastatuhande keskpaigaks eKr oli Minose kultuur tõusuteel sellesamas Mükenees, mille kuningas Agamemnon Trooja sõjas lahinguid lõi (või nii Homeros vähemalt väidab); ja see kõik toimus seitse sajandit enne seda, kui Ateenas algas Periklese ajastu.

Seitsmest ülejäänud linnast kolm on Kreekast. Kaks neist paiknevad praeguse Itaalia pinnal, kuid kreeklased koloniseerisid Vahemere maad Sitsiiliani välja. Nad ei moodustanud impeeriumit nii, nagu seda tehti Roomas; Suur-Kreeka ehk Magna Graecia koosnes lihtsalt hulgast väikesetest linnriikidest. Paestumi ja Akragase kodanikud tundsid end kahtlemata samavõrra kreeklaste kui ateenlastena, sest kreeklaseks olemine oli pigem mõiste kui rahvus. Sel puudus täpne määratlus. Kui sa tundsid end kreeklasena ja rääkisid kreeka keelt, siis sa olidki kreeklane.

Rooma oli hoopis teistsugune. Püha Paulus võis hoobelda – ja tegigi seda –, et on Rooma kodanik. Rooma vabariik ja keisririik esindasid võimsaimat poliitilist organisatsiooni, mida maailm oli tole ajani näinud. Viimased neli Euroopa linna on Rooma päritolu. Neljast kolm on õitsvad linnad praegugi; erandiks on aga Pompei, mis tõenäoliselt oleks samuti alles, kui poleks olnud 79. aasta Vesuuvi purset. Me viimane linn on Trier. Nagu väidab raidkiri turuplatsil, oli see linn olemas 1300 aastat enne Roomat. Tegelikult on see roomlaste asundus, mida dateeritakse 1. sajandisse eKr, kuid sellestki piisab, et kvalifitseeruda Saksamaa vanimaks linnaks ja vanimaks kristliku piiskopi asukohaks Alpidest põhja pool. Turiste ei käi seal palju; neile, kes sinna ei jõua, võib öelda, et neil pole aimugi, millest nad ilma jäävad.

Fragment Kreetal Knossose palee freskost, millel on kujutatud tantsijat. Palee ja seda ümbritsev asula õitses 2. aastatuhandel eKr ning oli rahvusvahelise äri ja kaubavahetuse võrgustiku keskpunkt.

KNOSSOS

Minoilise Kreeta suursugune keskpunkt

COLIN F. MACDONALD

*On kesk tõmmukat merd üks saar; nimi sellel on Kreeta.
Kaunis ja rikas see maa, igalt poolt teda piiravad lained;
üheksakümmend tal linna ja loendamatu on rahvast.
[---] Linnadest suurim on Knosos, kus kord oli valdijaks
Minos...*

HOMEROS, „ODÜSSEIA“, 8. SAJAND EKR

Kuigi Knossos oli õitsev Rooma koloonia 1. sajandi lõpus eKr ja 4. sajandiks pKr oli sellest saanud ehk isegi populaarne turismimagnet, oli linn oma hiilguse ja väljapaistvuse tipul 2. aastatuhandel eKr. Tseremoniaalse, religioosse ja majandusliku elu kihaval keskpunktil Knossosel, mille keskmes asus jalustrabav palee, olid ulatuslikud rahvusvahelised sidemed. Juba tollal võis seda linna, mille alguspäevad jäid neoliitikumi, 7000. ja 6000. aasta vahele eKr – siis saabusid Kreetale esimesed püasukad –, nimetada muistseks. Tõenäoliselt nõnda kõrge vanuse tõttu peeti Knossost alati väga eriliseks ning see jäi saare tähtsaimaks ja suurimaks linnaks kuni umbes 1300. aastani eKr, mil sealne palee tulekahjus hävis.

Selle eest, mida me sealse võimsa pronksiaja linna kohta teame, võlgname suuresti tänu Sir Arthur Evansile, kes 20. sajandi alguses veetis 40 aastat seda välja kaevates ja oma leidude kohta materjale publitseerides. Lisaks restaureeris ta (või nagu ta ise selle kohta ütles: „pani uuesti kokku“) paljud välja kaevatud ehitised, et Knossosest saaks paik, millena me seda tänapäeval tunneme. Kuigi tema rekonstruktsioonid põhinesid rangelt väljakaevamistel ja leidudel, ei ole need veatud. Just Evans nimetas esimesed kreetalased minoslaseks – Knossose kuninga Minose järgi, kes käskis Daidalosele ehitada labürindi Minotaurosele, kuninga naise Pasiphae poolinimesest, poolhärjast järeltulijale.

Realse, mitte müütilise Knossose kuldaeg algas 2. aastatuhande alguses eKr, kui Kefala künkale, mis asus jõeorus umbes viie kilomeetri kaugusel Kreeta põhjarannikust, ehitati esimene palee. Asunduse keskel künka otsas oli ilmselt kaua aega olnud lage plats kogukonna kokkusaamiste jaoks, kuid palee, mis selle ümber nüüd ehitati – läänes asuvale tasasele alale ja ülejäänud ilmakaartes terrassidena kulgevatele künkanõlvadele –, tegi platsist keskse siseõue ja nii hakkasid Egeuse mere rannikul levima uut laadi monumentaalsed ehitised, mis olid ehk midagi üle võtnud toleaegetest Lähis-Ida paleekompleksidest.

Siseõue lääneküljel asus vähemalt 18 massiivsete kipsist uksepiitadega laoruumi, millele olid raiutud müürsepa märgid, mis moodustasid kolm suuremat gruppi – „kaksikirved“

Knossose palee põhjapoolne sissepääs koos tigidat härja ja oliivipuud kujutava rekonstrueeritud reljееfse seinamaali koopiaga. See oli palee peasissepääs inimestele, kes saabusid nii Minose sadamalinnast Poroselt (tänapäeva Irákleiost läänes) kui Knossose linnast mööda Kuninglikku teed. Vasakul rekonstrueeritud troonisaali kompleks.

(üks Knossoses ikka ja jälle esinevaid motiive), „tähed“ ja „väravad“. Ruumid asetsesid pika koridori ääres, selle teises servas asus kolm komplekti esimese korruse ruume, millel olid samasugused müürseпамärgid – seal paiknes keskne paleepühamu, kust leiti fajansist maojumalanna ja tema kummardajad, kompleks, kuhu kuulus Euroopa teadaolevalt vanim troonisaal koos varase, põrandasse süvistatud rituaalse pesemise anumaga ning veel üks, mitte niivõrd selge otstarbega ruum nende vahel. Lisaks oli lääne pool

üks väiksem õu ning eluruumide tiib.

Kuigi keeruline ehitis, mida me tänapäeval näeme, tegi läbi suure hulga arenguetappe, on üsna kindel, et need osad kuulusid algsesse hoonesse, mille põhiplaan püsis ühesugune kogu palee olemasolu jooksul. Knossose kõige ulatuslikum ehitusetapp kestis 18. sajandi lõpust 15. sajandi alguseni eKr (teine ehk Uue palee periood), siis paigaldati välisseintele peenelt tahatud kiviplaadid. Sisemised, väiksematest kividest laotud müürid kaeti alabastrisarnase kipsiga või kaunistati krohvile kantud seinamaalingutega. Väljendusrikkad maalid, mis kujutasid loodusvaateid, tseremooniaid ja protsessioone, aga ka Minose oskuslike kunstnike valmistatud esemeid, näiteks kivivaase ja graveeritud pitsatikive,

metallnumaid ja kaunistatud keraamikat, annavad meile aimu minoilisest esteetikast ning ka selle majanduse kasvulavaks ning kultuse- ja tseremooniakeskuseks olnud hoone sümbolsetest ja rituaalsetest aspektidest. Maalidel kujutatud teemade seas on siiski märkimisväärselt puudu valitsejad või identifitseeritavad „ajaloolised“ tegelased. Võrreldes vaaraode-aegse Egiptusega on siin täpselt vastupidine olukord.

Palee seisis alati tiheda linnaasustuse keskmes, mida praegu uuritakse – hinnangud sealse rahvaarvu kohta kõiguvad 14 000 ja 18 000 vahel, seega pidi Knossos olema võrdne teiste suuremate Vahemere idaranniku keskustega. Paleele oli võimalik läheneda kolmest suunast: läänest saabuv külastaja – seal asus linn koos selle nii tagasihoidlike majade kui uhkete häärberitega – kõndis mööda Kuninglikku teed. Muistset sillutatud tänavat ääristasid erinevad ehitised, kaasa arvatud majad ja tribüün astmelise teatrilaadse alani kulgenud protsessioonide jälgimiseks. Teine lähenemisvõimalus oli lõunast, kus tuli mööduda asjakohaselt nimetatud Karavanseraist ja selle oivalistest nurmkanu ja lendavaid vaenukägusid kujutavatest freskodes; nii jõuti palee edelanurka, kus päikese käes peegelduvad fassaadi kipsplaadid pidid särama silmi-

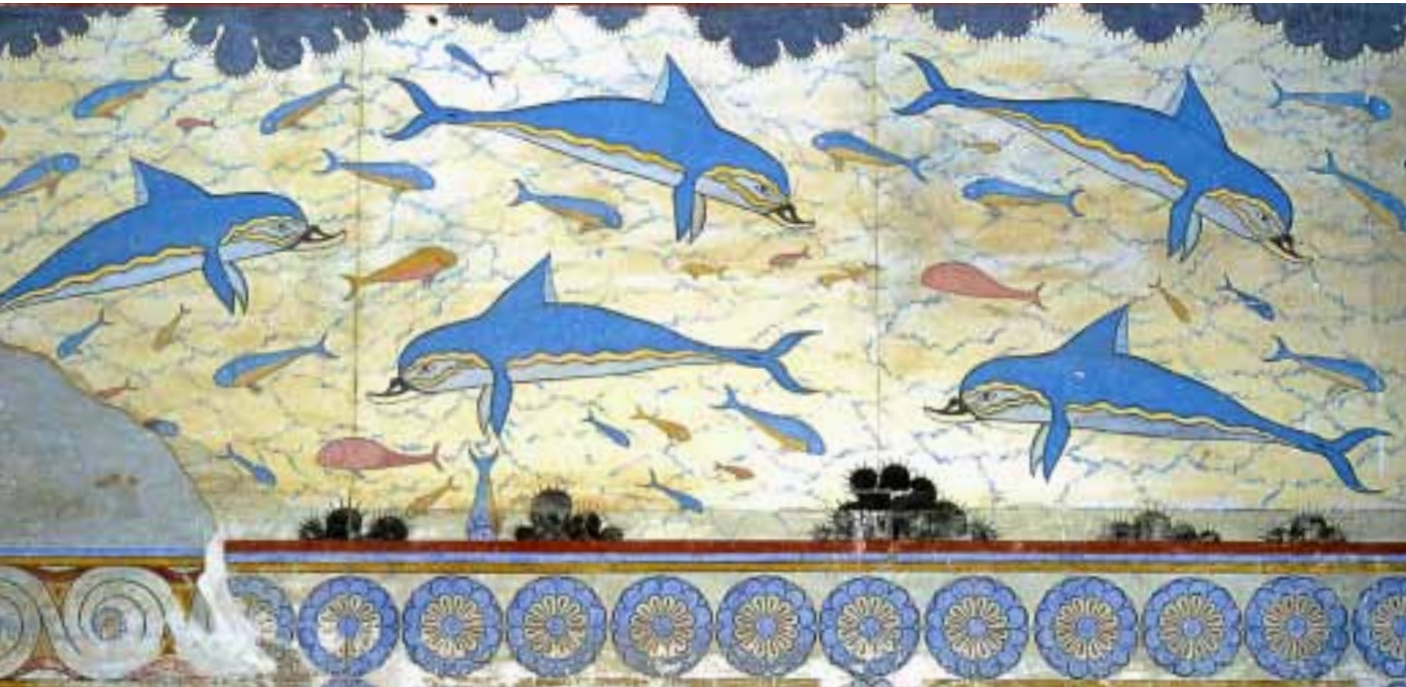
Põhjalikult rekonstrueeritud troonisaaal – põrandaplaadid, kipspingid ja troon ise on originaalid. Seinamaalingutel olid algselt palmipuud ja tiivutud greifid. Mitu lameda põhjaga kivianumat ja alabastronit, mis võisid sisaldada lõhnastatud õlisid, olid trooni kõrvale põrandale jäänud, kui palee 14. või 13. sajandi alguses eKr tulekahjus hävis.

Evansi suurim ehitusalane saavutus oli Suure trepistiku taaselustamine sel moel, et madalad astmed viisid jälle kord kaks korrust kõrgemale, siseõue tasandile. Pesad kipsist balustraadis võimaldasid Evansi esimesel arhitektil Theodore Fyfe'il hinnata punakaspruunide maalitud puusammaste kõrgust.

pimestavalt valgena. Põhja poolt, suurest Porose sadamalinnast tulles oli kõige tähtsamaks liiklussooneks Kairatose jõgi. Jõeorust tõusid külastajad mööda idanõlva võimsatel terrassidel asuvaid treppe kõrgemale, jõudes viimaks välja põhjapoolse sissepääsuni, kus bastionide tahatud kiviplokkidele olid raiutud kolmikharkide märgid ja mille kohal võis olla vihast härga kujutav reljeefne seinamaal – koos kaheteralise tapri ja kolmikhargiga sümboliseeris härg nii Knossose kui Minose võimu. Veel üks selgesti äratuntav kunstisümbol, mis samuti hooneid kaunistas, on nn pühitsussarved, mille täpne tähendus on siiani jäänud ebaselgeks, kuid mis võivad olla seotud Egiptuse silmapiiri tähistava hieroglüüfiga.

Põhjapoolne sissepääs viis võimsasse keskõue, mille lääneküljel asusid pühamu ja troonisaali kompleks. Siin toimusid palee täieliku kontrolli all tähtsamad sündmused ja tseremooniad. Kas see oli ka koht, kus noorukid üle härgade saltosid viskasid, nagu näha kuulsatel seinamaalidel ja skulptuuridel, ei oska me praegu öelda, kuigi kividega sillutatud õuel oleks maandumine akrobaatidele väga ränk olnud. Toiduained, mida säilitati läänekülje arvukates laoruumides hoitavates suurtes keraamilistes nõudes, toitsid ära

pidustusteks kokku tulnud rahvahulga. Siseõue ümbritsesid tõenäoliselt varjulised sammaskäigud. Arthur Evans rekonstrueeris usutavalt avaramate eluruumide ja saalidega ülemise korruse, mille all asusid väiksemad esimese korruse toad. Suurest saalist avanes vaade avalikuks kasutuseks mõeldud lääneõuele, avatud ja sillutatud alale, kus tähistati tavalisemaid sündmusi, näiteks lõikuspäevad.

Siseõue idaküljele jäi Suur trepistik, kustkaudu pääses eluruumide tiivaks kutsutud hooneosa kolmele korrusele. Just seal tegi Evans ühe osa oma parimaist konserveerimistöödest. Päikese käes praadiva siseõue palavusest on veel tänapäevalgi võimalik pageda mööda laiu ja madalaid kipsastmeid alla, ühelt poolt valgustatud sammassaali, mille kaheksakujuliste kilpidega seinamaalid on taastatud (kuigi siinkohal ehk eksitavalt) ühel trepimademel.

Ilmneb, et esimese korruse ruumide paigutus peegeldab nende tseremoniaalset funktsiooni; mõnest neist pääseb otse suurde saali, kuid tseremoonia objekt – preestrinna või preester, üleminekuriitust sooritav nooruk – pidi läbima erilised ettevalmistusruumid. Üks neist oli varustatud vesiklosetiga, kust roiskvesi voolas minema läbi keerulise, hoonetiiva põrandate all kulgeva torustiku – tähelepanuväärne rajatis, mis oli ehitatud palee algusaegadel. Teised väikesed toad, mida Evans mitte ilma põhjuseta seostas „kuninganna“ ja palees elavate naistega, võisid samuti olla ettevalmistusruumideks, kust siseneti lõpuks suurde, Kreeta kõige ruumikamasse vastuvõtusaali – Kaksikkirveste saali, mis sisaldas kauneimaid näiteid minoilise Uue palee perioodi arhitektuurilistest kaunistustest, nende seas kipsist sokliplaate ja maalitud spiraalidega friisi.

Vasakul: koopia rekonstrueeritud freskost, mis leiti idaseinalt, kuid mis praegu asub Kuninganna saali ehk megaroni põhjaseinal. On oletatud, et see delfiine ja mitut liiki kalu kujutav ja punasest porfüürist piirjoonega ümbritsetud teos oli algselt hoopis põrandafresko, mis asus eluruumide tiiva ülakorrusel.

All: Evansi restaureeritud Kaksik-kirveste saali interjäär (valminud 1930. aastal), kus on näha „Minose isandat“ istumas rea Homerose-aegsete kaheksakujuliste kilpide all, teenner samal ajal hoolitsemas värvilise kolmejalgse tuleaseme eest; kivist joogisarv, alusele asetatud kaksik-kirves ja maalitud vaas on sisse toodud mujalt, et täiendada tema nägemust talvisest paleest.

Umbes 1450. aastal eKr toimusid Knossoses olulised muutused, mille peamiseks põhjustajaks võis olla Santorini (Thera) vulkaani hiigelpurse; sealhulgas võeti savitahvlitele kirjutamisel kasutusele uus keel – kreeka keel, mis lineaarkirjas B kirjutatuna asendas varasema, dešifreerimata lineaarkirja A. Samuti hakkavad silma uued kalmistud, hauatüübid ja matmiskombed, mis on võrreldavad Kreeka mandriosast Mükeenest leitudtega.

Mükeene mõju all kestis Knossose ning sellest lääne pool asuva Hania majanduslik ja teatud mõttes ka kunstiline õitseng kuni umbes 1300. aastani eKr, kui palee leekidesse lahvatas, säilitades hulga arheoloogilist informatsiooni, mis on võimaldanud meil hakata Minose palee tõelisust eraldama temaga seotud müütidest.

MÜKEENE

Sõdurkuningate paleed ja hauad

BETTANY HUGHES

*Kuid ülalt kärgatas kõu, sest nõnda Athena ja Hera austasid
Atreuse poega, Mükeenemaa kullase valdjat.*

HOMEROS, U. 8. SAJAND EKR

Esmalt tabab teid soe tuul – magus, pehme soojus, mis voolab alla Arachnaioni ahe-liku tumedatest lubjakivimägedest ja suundub lauskja, viljaka Argolise tasandiku poole. Linna asukoht on täiuslik: selle seljatagune on kaitstud, samas pääseb ligi allpool asuvale maanteele ja veeteede võrgule, mis ühendab selle tsivilisatsiooni keskust, mida oleme hakanud nimetama Mükeeneks, Põhja-Aafrika, Väike-Aasia ja Lääne-Euroopa südamaaga. Pronksiaegne Mükeene linn oli aastatel 1400–1100 eKr julge eksperiment looduse ja inimese väega. Kogu Mükeene territooriumilt toodi tooraine ja toiduvärski kokku võimsasse linna ja jaotati seal inimeste vahel ümber: viigimarjad, lina, oliivid, vili, vürtsköömen, koriander, mesi, piim, liha. Lineaarkirjas B tahvlid, savialustel nimekirjad, mis olid ära visatud, kuid paleede tulekahjudes kõvastunud ja seetõttu säilinud, edastavad meile oivalisi detaile linna elust ning kirjeldavad rangelt hierarhilist ühiskonda, mille eesotsas seisis nii mehi kui naisi. Kuningas ehk *wanax* ja kuninganna ehk *wanassa* valitsesid aristokraat-sõdalaste, ülempreestrite ja preestrinnade üle; püramiidi põhjas kägardus tohtu rivi neid, keda kutsutui *do-e-ra* ja *do-e-ro* – nais- ja meessoost teenijaid või orje.

Mükeene ise oli inimitaru, kus omavahel tihedalt seotud kärjed kaitsesid nende rüpes peituvat keskust. Kuigi Hollywood tavatseb kogu muistset ja eelajaloolist Kreekat portreerida maitsekas pleekinud marmori toonis, pidi Mükeene olema suur värvide pillerkaar. Paljud kindluse hooned olid kahe või kolme korruse kõrgused, ehitatud puitsammastest ja toortellistest. Lubjakrohviga kaetud seinad värviti pigmentidega lõheroosaks, meresiniseks, ookerkollaseks. Palee tuksuv süda, megaron, troonisaal – millele oli ligipääs vähestel privilegeritel – oli rikkalikult kaunistatud nii *buon secco* kui *fresco secco* tehnikas maalitud freskodega, millest igapähele oli jutustada oma lugu. Põrandad olid laotud mitmevärvilistest marmorplokkidest, sambaid kaunistas lasuriit. Üks Pylosest pärit jäädvustus kirjeldab mäekristallist valmistatud trooni, mis oli kaunistatud „valesmaragdide“ ja väärismetallidega.

Ja siis elasid seal naised. Metsikud olendid, keda on kujutatud seinamaalidel või peentel elevantiluust miniatuuridel, kandsid

Mükeene tsitadell. Oivaline näide geograafia ja ajaloo tihedast ühendusest. Peloponnesos andis ainet paljudele Kreeka kõige põlisematele kangelaslugudele ja müütidele.

juukseid ussipesataolises soengus, silmi ääristasid nad mustaga ja pidulikel sündmustel jätsid rinnad paljaks. Käevõrud, jalaketid, kõrvarõngad, peaehted ja kaelakeed – kõik olid valmistatud peenest traadist ja taotud kullast; karneoolidest kaelaehteid kandsid need, keda peeti jumalaile lähimaiks. Kõrbenud juurvilja ja põlevate lampide lambarasva lõhnast läppunud koridoridest ilmusid nad paljajalu või nahksandaalides välja ligi 7,5 meetri paksuste müüride vahelt, riidetud linasesse särki ja pihikusse, päikesekiirte vihk peegeldumas kullalt nahal, mis oli oliiviõliga võitud, et anda sellele meekarva sära. Need naised võisid omada maad ja maksta makse, neil oli oma sissetulek. Tänu Homerosele teame, et Helena kasutas kuldset kedervart, ja just selline kedervars leiti ühest Mükeene perioodi hauast. Ükskõik milline oli faktide ja väljamõeldiste vahekord loos, mille Homeros jutustas Peloponnesose kuningannast, kes vedas tänu oma hävitavale sarmile kiiluvees kogu tuntud maailma, kõlab see tõepärasena. See oli harakakultuur – tsivilisatsioon, mis armastas uhkeldavaid, sätendavaid asju ja fetišeeris füüsilist veetlust. Lõppude lõpuks oli ilu jumalate kingitus.

Ühest sealsest kultusekeskusest on leitud naisepea, mis võib oletatavasti kuuluda sfinksile, jumalannale või ülempreestrinnale. See jõllitab meile otsa, nägu seatinaga valgeks pleegitatud, lõuale, laubale ja põskedele tätoveeritud punased päikesed. Teine temasarnane

Ülal: ringhaud A. Enim kõnelevad meile Mükeene elu kohta surnute majad. Kuigi Heinrich Schliemann leidis kuldmaski, mida väitis kuuluvat Agamemnonile, on see ese Trooja sõja traditsioonilisest dateeringust vähemalt 300 aastat vanem.

Paremal: sfinksi, jumalanna või ülempreestrinna pea. Praegu ollakse arvamusel, et päris naiste nägusid valgendati valge pliioksiidi pastaga, mille jäänuseid on Mükeene haudadest leitud.

naine variseb ekstaasis altarile, olles saanud surematuks pooltollise kujutisena kuldse pitsatsõrmusel. „Odüsseia“ räägib Trooja Helenast, kes segas kokku nõiajooki, et aidata koju saabuvatel sõjameestel kurbust peletada; Mükeene haudadest leitud anumates olnud korralik kogus oopiumitinktuuri näitab, et naised vastutasid tõesti droogide jaotamise eest paleekindlustes. Oopiumimoon oli kõrges hinnas, see viis mükeenelasi transilaaidsesse rituaalsesse seisundisse või pakkus valuvaigistust haavade puhul, mille kohta saame aimu Mükeene haudadesse sängitatud täkitud luud uurides. Tollased lepingud näitavad, kui vägeval moel võimuga kaubeldi. Võimsad kuningad, oma aja Agamemnonid ja Priamosed, kirjutasid üksteisele kirju ja edikte, mõned neist jäised ja lugupidavad, teised mesikeelsed. Käisid lakkamatud läbirääkimised – sõda oli kallid ja kulukas ettevõtmine.

Tähtsust toonitati suurte pidustuste ajal. Veiseid, kitsi, lambaid, sigu aeti Mükeenesse rituaalsele tapmisele. Külastajad tõid annetusi, püüdes võõrustajale muljet avaldada või teda ületadagi. Söödi läätsesuppi, kikerherne-pannkooke, puuviljahautist, küpsetatud metssiga, jänest, parti ja ulukeid. Ühel Mükeene tahvilil on jäädvustatud, et laoruumides ootas joomist 1700 liitrit veini, sealsamas seisis 2856 *kylike*'t (kõrge jalaga veinipeekrit), viimase piisani tühjaks kummutatud. Nii tööliste kui külaliste jaoks toodi paleesse voodeid. Reegleid, mis selliste pidustuste puhul Mükeene Vahemere idaranniku maade aristokraatlikku võrgustikku ühendasid, pole kirja pandud. Puudus üldtunnustatud rahvusvaheline õigus ja seega ütles *xenia* – külalise-võõrustaja sõprus – maailmale, kes on kelle liitlane. See oli just *xenia* reegel, mida Paris nii kuulsal kombel rikkus, kui koos Helenaga Spartast pages ja Menelaosele sarved tegi.

Jalutades tänapäeval läbi põlvkõrguste Mükeene varemete – isegi kui jõehobuluust voodid, raskest hõbedast ahviornamendid, kuldmaskid, „Egiptuse“ vastuvõtusaalid („valmistatud Egiptuses“ oli tollane kvaliteedimärk) on kõik kadunud –, võime siiani tunda tsitadelli särtsakust, elujõudu ja selget edasipüüdlikkust. See kultuur väärisk eeposi ja laululoojaid – barde, kes on muudetud surematuks ühe Mükeene naabri, Pylose paleesentel.

Kuid Mükeene DNA-koodis peitus geneetiline viga. Jõuka, materiaalseid rikkusi täis linna asutamisega lihvisid kuningad ja kuningannad selle kalliskivi varastele vastupandamatuks. Linn tõi ilmale iseseisva tsivilisatsiooni, kuid kehastas ennasthävitavat paradoksi sellest, mida tähendab olla tsiviliseeritud: rõhuvat soovi saada veelgi rohkem; saada seda, mida veel ei ole. Ja nii muutusid pronksiaja Egeuse valitsejad ahneks; üle silmapiiri vaadates ei näinud nad vaid teist, nende oma sarnast tsitadelli, vaid potentsiaalset röövsaaki. Mükeene kultuur muutus militaarneks: jumalad, nagu hoope jagav Zeus – kes ilmus läänes ajaloo näitelavale umbes 1600. aastal eKr teisejärgulise tegelasena –, hakkasid jõudu koguma. Tuli ette triumfe ja tragöödiad. Umbes 1100. aastal eKr hävis Mükeene tuleõõllus. Ülimalt seksualiseeritud rituaalsed naisefiguurid on silme alt ära pandud, nende näod pööratud vastu seina, kariloomad hulguvad vabalt ringi, linn lebab rusudes. Kauni Mükeene maise ilu ja täieliku kontrolli eksperiment on seiskunud: Kreekas algab nn pime ajastu.

ATEENA

Demokraatia sünnipaik

BETTANY HUGHES

*Meie linna ulatus meelitab suure maailma saadusi
siinsesse sadamasse nii suurel hulgal, et ateenlastele on
teistelt maadelt ja kodumaalt pärinevad viljad ühtmoodi
tuttav toredus.*

THUKYDIDES, 5. SAJANDI LÕPP eKR

Peraluud avalikus pargis on paras üllatus. Ent Ateena agoraa muuseumi hoidlas on sahtlid neist pungil. Tänapäeval on agoraa pelgupaik kesk Ateena südalinna. Me longime läbi Attalose stoa ehk sammaskäigu, mööda masajatest 5. ja 4. sajandi eKr kohtuhoonete varemetest, ümber Hephaistose massiivse templi – võlutuna Ateena klassikalise kuldajastu suursaavutustest. Ajame kaela õieli, et näha Parthenoni sambaid ja Areopagose (kreeka k *areios pagos* – „tohtu mägi“) siledaks kulunud kaljusid, kus tuli kokku areopaag ehk Ateena tarkade meeste nõukogu. Ent jalutades ja imetledes võib kergesti unustada, et astume mitmekihilise mineviku vaimude turjal. Agoraa puhul teeme seda ka füüsiliselt – see kihav sõlmpunkt, see demokraatia, kõrgkunsti, „Kreeka ime“ mootor oli omal ajal surnuaed.

Kreeklased on Ateenas elanud rohkem kui 3500 aastat, sealne inimasustus on rohkem kui 8000 aastat vana. Pronksiaja Mükeene kreeklasted rajasid Akropoli alusmüürid ning nende kindlustused on tänapäevani kõigile näha, nende nooleotsad ja parfüümpudelid, nende luukered siiani väljakaevaja kühvlist puutumata. Siis saabus Kreeka „pime ajastu“ (kui selline aeg üldse eksisteeris, on selle nimetus küll eksitav), mil hõimud, türannid, despoodid ja oligarhid jagelesid, kes peaks seal linnas võimuohje hoidma. Agoraa ehedad varemed tuletavad meelde, et muistsesse Ateenasse ei tohi suhtuda kui taevaliku romantika linna. See oli läbinisti maine paik. Linn, mis oli suuteline pakkuma lummatavat ilu, kõige inspireerivamaid ja kõrgelennulisemaid ideid, oli ka piinade ja äärmusliku proovilepaneku koht.

Geograafiline asukoht andis Ateenale jõulise alguse. Legend räägib, et tarkusejumalanna Athena ja merejumal Poseidon võitlesid linna pärast. Kaitsvatetest mägedest ümbritsetud ja kultuuri toormaterjalist – marmorist, lubjakivist, savist ja hõbedast – rikka pinnasega Ateena on samas jäälinnu sosin merelt. Ateenlased on alati merekaubandusest kasu lõiganud, kuid harva pidanud kartma piraate. Seega hüljati Poseidon ja võitis tark Athena: jumalannat tervitati Akropolil, sel tohutul kriidiajastu lõpust pärineval punaste soontega lubjakivikamakal kui alalist elanikku. Ja 507. aastal eKr oli Akropol tunnistajaks üsna

Ülal: Erechtheioni külgvaade. Akropolis tuntakse kui Athena Parthenose templi asupaika, kuid see kalju oli ka mitmel muul viisil jumalate pühaks peavarjaks ning sinna püstitati terve hulk jumalakodasid ja pühamuid. Erechtheion rajati Poseidon Erechtheuse auks.

Järgmisel leheküljel: Akropolis, mida kroonib Parthenon, loetakse klassikalise Ateena sümboliks, kuid seda paika on peetud pühaks vähemalt pronksiajast peale. Mükeene-aegne kaev on raiutud sügavale kalju sisse.

erakordsele sündmusele. Andes peavarju Sparta kuningale – röömsameelse Ateena aristokraadi Isagorase liitlasele –, sai linn äkitselt täis lihtrahvast, *hoi polloi*’sid, kes esimest korda tõendatud ajaloo tegutsesid nagu üks mees, nagu ühtne poliitiline jõud. Terve piirkonna tagajalgele ajamine polnud sugugi lihtne ja Ateena rahva seas juba kääris. Riigimees Solon, kel oli kõrini aristokraatide takistavast võimust, viis läbi hulga reforme (u 594/593 eKr). Ta vähendas nende võimu, kes „kasutasid toorest jõudu, et iseend hulga heade asjadega üle külvata“. Ta tugevdas ateenlaste võimu kandepinda. Poliitilised reformid Ateenas 6. ja 5. sajandil eKr, filosoofilisel õiguse ja tarkuse aluspõhjal, nagu need seisid, sillutasid teed Athena ainulaadsusele. Siin said lihaks ja luuks maailma esimese tõelise demokraatia solidaarsus ja enesemääramine, mis seadustati veel enne, kui leiutati mõiste *dēmos kratos*.

Kui 479. aastal eKr löödi tagasi suur ja võimas Pärsia impeerium, Vahemere maade idaosa kiusaja, pani see linna veelgi erksamalt kihama. Äkitselt näis, et pole jäänud midagi, mida see verisulis demokraatia ei suudaks. Kodanikud sammusid uhkelt äsja ehitatud Zeus Eleutheriose, Vabastaja Zeusi sammaskäigus. Demokraatia ni-

mel olid ateenlased valmis jõude koondama. *Strategos* ehk valitud väejuht Perikles kutsus ateenlasi kohtlema oma „violetse ausäraga“ linna „kui armukest“. Silmapaistvad inimesed panid oma poegadele nimeks Demokrates. 4. sajandi eKr saabudes kummardati Demokraatiat nagu jumalannat. Tuliuute õigustega rahva energiast pulbitsevast Ateenast sai nüüd kreeklaste maailma majanduslik keskpunkt. Rahvakoosolekul istusid saapavalmistajad kõrvuti aristokraatidega ning üle aasta hääletasid need uued demokraadid sõttamineku üle. Elanike arv kasvas enam kui kahekordseks. Kerkis ridade kaupa kasinaid elumaju – mõned neist küll vaid õige pisut paremad kui lihtne kuur. Platon võis teravmeelitseda, et kreeklased elasid nagu „konnad ümber tiigi“, kuid kõik need konnad nügisid selle nimel, et saaks Ateena kullatud vesiroosilehtedele hüpata.

Agoraa polnud enam surnute, vaid elu asupaik. Koht, kus purskkaevude töö ei katkenud hetkekski, kus esitati muusikalisi etendusi, kus drilliti sõdureid, kus aromaatsedel altaritel toodi ohvreid surematutele ja kus kohtusid asjaajajad, et ühtlustada demokraatliku elu igapäevaaskeldusi. 6. ja 5. sajandi jooksul tekkis siia turg, orje müüdi kõrvuti püramiididesse laotud viigimarjade ja oopiumi, värske kala, otse kangastelgedelt võetud kanga ning idamaiste aromaatsete õlidega. Õhus hõljus äsja kaevatud mineraalide ja vastmünditud hõberahade kõlin ning keelel oli tunda õuepliitidel keedetud ja eksootilisel vürtsitatud pajaroogade maitset.

Me peame Ateenat marmori ja kivi linnaks, kuid selle kõrgajal võis seal selgelt tunda õitsengu hõngu. Mehi ja naisi tulvas kokku Atika mägedest ja tasandikelt ning käsitöölised, kiviraidurid ja kunstnikud, teadlikult või mitte, tõid kaasa *rus in urbe*. Tahutud müüridel rullusid lahti liiliad, vaasidel raputati oliivipuid ja arhitraave varjutasid kivisse raiutud haljad puuvõrad. Kadunud jõed Eridanos ja Ilissos, mis on tänapäeval suletud maa alla, voolasid takistamatult. Loorberilehtede ja viinapuuväätidega pärjatud või vürtsikat aroomi levitavaid, leegitsevaid männitõrvikuid kandvad neitsid kummardasid ja austasid kogu linnas toimunud rituaalide ja Eleusise müsteeriumide ajal aastaaegade vahetumist. Agoraa äärde istutati varjuandvate plaatante read. Kogu linnas kerkisid steelide metsad, kaetud raidkirjadega demokraatliku rahvakoosoleku tööde ja otsuste kohta.

Ja loomulikult tõid niisugused ülimald mõjud kaasa

All: Athena ja Poseidon Lõuna-Itaalia punasefiguurilisel krateril. Traditsiooniliselt võitlesid need kaks jumalat Ateena „omamise“ pärast. Viimaks võitis Athena. Ühendades 5. sajandil eKr linna ja Pireuse sadama pikkade müüridega, tagasid ateenlased ka merejumala poolehoiu.

Paremal: Ateena hõbedast tetradrahm aastast 455/454 eKr. Mündil on kujutatud Athena pead ja ta öökulli. Atikas Laureionis leitud hõbedasooned pakkusid ateenlastele finantstuge, mis võimaldas eksperimenteerida nii demokraatia kui riigi endaga.

intellektiseemneid. Teadlased saabusid Väike-Aasia läänerrannikult, retoorikud Sitsiiliast, filosoofid Tessaaliast ja Makedooniast. Kujutlege vaid häälekõma – ateenlastel oli selle jaoks isegi eraldi sõna, *thorubos* – ning arvamuste ja vaidluste suminat tänavatel, nõunike kambrites, rahva-koosolekul, agoraal ja neil kuulsatel sümposionitel, mille muutsid surematuks Platon, Aristophanes ja teised, kus voolasid vein ja vaim, kus loeti luulet ja hauti ideid enese arendamiseks.

Visuaalsed naudingud olid verbaalsete väärilised. Väljakaevamistel saab üha selgemaks, kui uhkeldav ja hiilgav oli klassikaline Ateena: skulptuurid värvitud laadakirevaks, lõunaserviisid eredalt läikimas, pühamutes ja tänavanurkadel poolvääriskivid jumalate ja pooljumalate silmadest vastu helkimas, safranikarva loorides prostituudid lõbumajade uksepiitadele nõjatumas. Sellal kui mõned ateenlased liiderdasid paljudes (ja teenistusvalmilt mitmepalgelistes) bordellides, olid teised, näiteks Perikles, kuulsad kasinuse poolest. Näib, et selle olümposlase naudinguid rahuldasi Anaxagorase ja Sokratese filosoofilised vestlused, draamakunst (noore mehena lavastas ta Aischylose näidendi) ja tark kurtisaan Aspasia. Ta oli pühendunud Ateenasse monumentaalsete ehitiste rajamisele: propüleed, ehk ka Erechtheion ja Nike tempel.

Ja kõige kohal roheline, sinine, kullaga kaunistatud Parthenon paabulinnuna säramas.

Tänapäeval on Ateenas ringi liikudes endiselt raske Parthenonist mööda vaadata. Koidikul hõõgavana, loojangul varju heitvana seisab see alati oma kohal nagu vanamoeline topeltsäritatud foto. 500 aastat pärast Periklese ehituspuhangut imetleb Plutarchos: „Kuigi ehitatud lühikese aja jooksul, on hooned vastu pidanud väga pikka aega [---] oma täiuslikkuses näeb igaüks neist isegi praegu välja nii, nagu oleks see uhiuus, äsja rajatud. [---] Nende kunstitööde loomisse oleks nagu imbunud igavesti õitsev elu ja aegumatu vaim.“

Ent seejärel põletas kahjutuli demokraatia ja impeeriumi viljad. 404. aastal eKr valutasid spartalased – mõnikord ateenlaste liitlased, kuid reeglina ammused vaenlased – tormijooksuga Ateena kuulsad linnamüürid, hõivasid akropoli ja nagu räägitakse, tantsisid riigi hõõguvatel sütel flööti puhuvad tüdrukud. Kuid uus elu hakkas võrseid ajama. Tänu oraatoritele nagu Demosthenes tõusis Ateena taas tippu. Demokraatia taastati üürikeseks ajaks. Ent tagantjärele tarkusena olid need kõigest kuldajastu aeglase, järkjärgulise surma krambid. Periklese enda arvates jäädakse Ateenat mäletama sellepärast, et linna „juhtis rohkem kreeklasi kui ühtki teist Kreeka riiki“. Ateenlased ei loonud teadlikult tugevat, heasoovlikku, egalitaarset alust meie kaasaegsetele demokraatiatele. Nende inspireeriv, eksperimentaalne ühiskond oli volatiilne, sageli halastamatu, paradoksaalne. Kõik need on omadused, mis ateenlaste saavutusi ei vähenda, vaid pigem võimendavad.

Ateenlaste suhtes on kõige õiglasem see, kui me mäletame higi ja kõntsa haisu võrdsetl kannikeste aroomiga, kui me tunnustame nende raskusi demokraatliku poliitika loomisel ja säilitamisel samamoodi nagu panust maailma tasemel kunsti loomisel. See polnud utopia. Kõigis oma komplekssetes naudingutes ja hirmudes, tundekülluses ja hingestatud filosoofias, tõusus ja languses meenutab kuldajastu meile, mida tähendab olla inimene.

AKRAGAS

Luksuse ja liialduste linn

TONY SPAWFORTH

*Agrigentumi linn on ülem enamikust Kreeka linnadest
[---] oma tugevuse ja eriti oma asukoha ja hoonete
kauniduse poolest.*

POLYBIOS, 2. SAJAND EKR

Oma katastroofilise languse eelõhtul oli Akragas (tänapäeva Agrigento) Diodorose, muistse (ja patriootliku) Sitsiilia ajaloolase sõnul „üks tolle aja rikkaimatest Kreeka linnadest“. Linna ja selle tagamaa rahvaarv ulatus kõrghetkel, 5. sajandil eKr, umbes 120 000 – 170 000 hingeni, nii kuulus see suurimate klassikalise Kreeka linnade hulka.

Akragas asus suurepärasel paigas Sitsiilia lõunaranniku lähedal, järsakute ja mäeharjadega ääristatud kaljuplatool kahe jõe ühinemiskohas. See asupaik oli oivaline mitte üksnes kaitse, vaid ka iseenese esile tõstmise seisukohalt. Muistsed meresõitjad võisid juba kaugelt märgata silmatorkavat rida mäeharjal reas seisvaid massiivseid ja erksavärvilisi templeid, mida oli vähemalt kuus. Trotsides Kreeka filosoofilist maksiimi „mõõdukus kõiges“, kuulutasid need templid Akragase kreeklaste luksuse ja liialduste linnaks.

Niinimetatud Concordia tempel on saanud kuulsaks ühe kõige paremini säilinud Kreeka templina. Selle kummalisimate omapärade hulgas on kaks monumentaalset sisetreppi ja pööning nende treppide lõpus. Miks neile treppidele sellist tähtsust omistati ja mis võis sel pööningul toimuda, on saladus, mille kallal arheoloogid siiani pead murravad. Kuid Akragasele tõi Kreeka maailmas laiema tuntuse üks teine kuuest templist. See võimas hoone oli pühendatud Olümpose Zeusile ning selle fassaadide ülimalt originaalse disaini hulka kuulusid gigantsed, üle 7,6 meetri kõrgused mehekujud. Ent see oli nõnda suur, et ei saanud kunagi valmis ja nüüd on sellest järel vaid korratu rusuhunnik.

Akragas paistis silma ka oma rikaste kodanike suurejoonelisete maneeride poolest. 5. sajandist eKr on teada juhtum, kus koju naasvat spordikangelast tervitati vaatamängulise 300 kaarikust koosneva protsessiooniga – nii palju oli akragaslaste seas neid, kel oli oma hobune. Linnas elas ka Tellias, tolle aja Akragase rikkaim mees ja ühtlasi üks heldeimast linlastest. Kui ta ukse taha ilmus

Concordia tempel säilis tänu sellele, et leidis kasutust kirikuna; templil puuduvad üksnes katus ja lagi. Pangetähele esiplaanil kasvavaid oliivipuid – oliiviõli oli koos teravilja ja veiniga linna jõukuse oluline allikas.

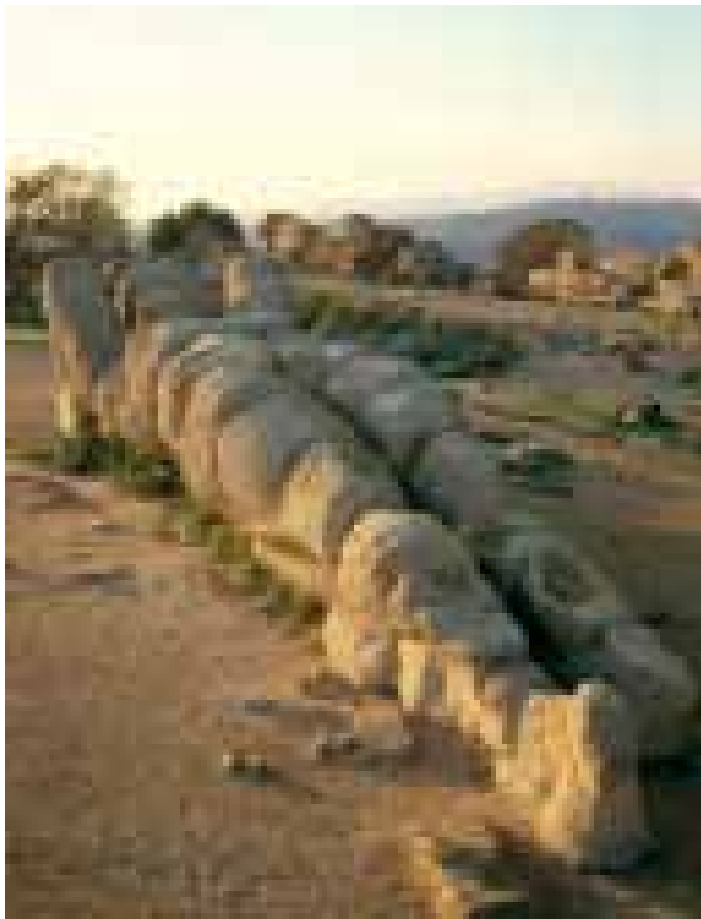

tormivangi jäänud 500 ratsaväelast, andis see maaomanik ja kangatootja neile kõigile oma poodidest uued riided selga. Teine kohalik plutokraat Antisthenes korraldas tütre pulmade tähistamiseks tänavapeo kõigile kaaskodanikele – ühe omaaegse hinnangu kohaselt umbes 20 000 inimesele. Hilisema aja kreeklaste jaoks oli Akragase rikkurite heldekäelisuses tunda igivana kangelaste ajastu hõngu.

Viljakas maa, kus Akragase rikkad põllumehed loomi karjatasid, asus ilmselt umbes 80 kilomeetri pikkuse ribana Sitsiilia lõunapoolsel rannikutasandikul. Selle idapoolses otsas asub praegu Palma di Montechiaro, 20. sajandi kirjaniku Giuseppe Tomasi di Lampedusa perekonna residents. Tema kuulus romaan „Leopard“ kirjeldab majanduslikku ja intellektuaalset stagnatsiooni Sitsiilia maaomanikest aristokraatia seas 19. sajandi lõpuaastail. Antiikajal olid Sitsiilias selles osas asjad sootuks teisiti. Akragase oligarhid ajasid kasumlikku äri, eriti Põhja-Aafrikas asuva Kartaagoga, mille elanikel oli tekkinud eriline armastus selles Sitsiilia linnas toodetud oliiviõli vastu. Õitsev majandus toetas arenenud urbanismi. Juba 6. sajandil eKr

Ülal: uhke mäehari, millele ehitati linna kuus templit. Templeid oli selgelt näha nii linnamüüride tagant kui merelt, mis andis Akragasele ühe kõige silmatorkavama silueti Kreeka linnade seas.

Paremal: uuesti kokku pandud gigant Olümpose Zeusi templi asukoht (5. sajand eKr). Templi fassaadi kaunistamiseks oli ette nähtud terve hulk selliseid hiigelsuuri mehekujusid, mis pidid hoone katust näiliselt toetama, kuid hiiglaslik ehitus ei saanud kunagi valmis ja on praeguseks kokku varisenud.

oli Akragases tõenäoliselt korrapärane tänavavõrk, mis oli tolle aja Kreekas haruldane.

Linn oli kuulus avalike meelelahutuste poolest. Ebatavalisel moel hõlmasid need tohutut ja kallist kalatiiki, mis oli Diodorose sõnul „silmale rõõm vaadata“, kuna see ahvatles ligi suuri luigeparvi. Linnas tehti ka tehnoloogilisi uuendusi. Külastajad tulid vaatama linna kuulsat, tohututest maa-alustest tunnelitest koosnevat vihmavee äravoolusüsteemi, mis sai ehitustöid juhtinud kohaliku inseneri Phaiaxi järgi nimeks *phaiakes*. Mis puudutab vaimuelu, siis filosoof Empedokles pidas Akragast soodsaks paigaks, kus töötada oma teooria kallal, mille kohaselt Armastus ja Vaen on peamised universumit liikvel hoidvad jõud.

Akragase kahtlemata teadis, mis on vaen. Kogu oma jõukuse ja priiskavuse juures polnud see linn kunagi paradüüms, vaid paik, mida kreeklased nimetasid „asustatud kohaks kodust kaugel“ (*apoikia*) – koloonia. Akragase asutasid 580. aastal eKr ettevõtlikud kreeklased, kellest osa oli pärit kaugemal rannikul asunud vanemast Kreeka kolooniast Gelast, teised aga otse Gela emalinnast Rhodosest. Nende esimeste kolonistide, dooria kreeklaste seas – nagu ka nende sõjakate sugulaste seas Spartas – leidis sõjamehi, kes olid valmistunud sõdima kreeklaste-eelse rahvastikuga. Nemad hakkasid nende maal tegutsevatele Akragase elanikele teadagi vastu.

Kodus sündinud vaen oli hullem. Aastakümne jooksul pärast linna rajamist sirgus Akragases, mis jäi truuks oma liialdustelembesele mainele, üks Vana-Kreeka ajaloo kõige kurikuulsamaid kurikaelu. Phalaris astus omaenda kodanike vastu ja haaras sõjaväelise riigipöörde käigus võimu. Ta alustas 16-aastast valitsemisega seda tüüpi mittekonstitutsioonilise monarhina, keda kreeklased kutsusid sõnaga *tyrannos* ehk türann. Phalaris võrdles end kord üksiku pistrikuga, kelle eest tuviparved hirmunult põgenevad. Piinamisvahendite seas oli ta lemmikuks õõnes pronkshärg, mille sees ta vaenlasi elusalt küpsetas. Varased õpetlased on selle muistse „legendi“ üle irvitanud. Mõne tänapäevase sõjaväelise diktatuuriga kõrvutatuna näib see häirival moel palju usutavam.

Akragase kuldajal valitses järgmine türann Theron. Aristokraatliku kodanikuna haaras

Nn Agrigento efeeb ehk nooruk: oivaline kreeka kunstiteos umbes 480. aastast eKr. Tippkvaliteet ja kallis materjal (ilmselt Kreekast Parose saarelt pärit marmor) näitab Akragase rikaste perekondade jõukust. Võimalik, et see oli hauatähiseks või annetatud pühapaigale.

ka tema võimu riigipöörde käigus umbes 489. aastal eKr. Siinkohal sarnasus Phalarisega ka lõpeb. Theron oli heatahtlik diktaator, kes pälvis oma õigluse ja heldusega tavakodanike soosingu. Ta tõi oma linnale – ja endale – suurt lugupidamist, võites kaarikute võiduajamise oma emamaa Kreeka olümpiamängudel. Haritud Theronil oli piisavalt hea maitse, et tellida säravalt noorelt poeedilt, kreeklaselt Pindaroselt nendele võitudele ülistuslaul. Sellega saavutas ta kirjandusliku surematuse mitte ainuüksi endale, vaid ka oma linnale:

Sind hüüan ma palvetes, hiilguslemb surelikkude linn,
tallede toitja ja kaunis Persephónee kodupaik,
kus, valdijas Akragas, täis jõe kõrged kaldad häid maju.

Sitsiilia kreeklased olid erilisel kiindunud Kreeka jumalannadesse Persephonesse ja tema emasse Demeteri. Nad olid vilja ja viljakuse jumalused – mõlemad Akragase jõukuusele ülimalt olulised. Oma Rooma-aegsel loojangul oli Akragas ehk Agrigentum, nagu seda tunti, tähtis viljaga kauplemise keskus.

Mitte väga kaua pärast Theroni surma 473. aastal eKr kuulutasid Akragase kodanikud oma linna demokraatlikuks linnaks – see oli tolle ajastu poliitiline idee, mis tugines ennekõike 5. sajandi Ateena demokraatiale. Tegelikult sarnanes Akragas endiselt pigem vabariikliku Veneetsiaga – rikka oligarhilise linnaga. Sealsed vana kooli maaomanikud paradeerisid oma uhketel valgetel hobustel ümber linna veel pool sajandit.

Viimaks hammustasid nad saatuslikult kätt, mis neid toitis. Imperialistlike ambitsioonidega Theron ajas vihale kartaagolased, kukutades ühe nende sõbra, Sitsiilia põhjarannikul asuva kreeka koloonia Himera türanni. Kartaagolased saatsid seepeale sõjaväe Sitsiiliasse. Sitsiilia kreeklased löid neid põhjalikult suures lahingus 480. aastal eKr, eeldatavalt samal suvel, mil kreeklased võitsid Salamise lahingus Pärsia laevastikku. Võidetud aga jäid oma aega ootama. Kaks sugupõlve hiljem maandus Sitsiilia rannikul teine Kartaago vägi, mida juhtis Hannibal. Vallutajate saagiks langes üks Kreeka koloonia teise järel, kuni Akragase elanikud leidsid end piiramisrõngast.

Võlutuna võimsate, luksusest nõrgestatud riikide kohta jutustatud lugudest, imestasid kreeklased hiljem loo üle (mis oli kahtlemata üks uskumatu jutt), kuidas sissepiiratud linn hellitas oma öises vahtkonnas kodanik-sõdureid. Neile polnud lubatud rohkemat kui „üks madrats, üks tekk, üks lambanahk ja kaks patja“. Pärast kaheksat kuud piiramist linn langes. Enamik linnakodanikke oli öö katte all juba pagenuid. Vaenlane laastas linna. Räägitakse, et Tuneesiasse saadetud röövsaagi hulgas oli ka Phalarise pronkshärg.

Kuigi Akragas ehitati uuesti üles, ei saavutanud muistne linn enam kunagi oma endist hiilgust.

PAESTUM

Jutustus kahest kolooniast

NIGEL POLLARD

*Läks Leukoosiamaale ta, Paestumi, rooside aeda,
kus mahe õhk ...*

OVIDIUS, I. SAJAND eKr/pKr

Napolist umbes 90 kilomeetrit kagu pool asuvad muistse Poseidonia-Paestumi linna dramaatilised varemed annavad tunnistust nii Kreeka kui Rooma koloniseerimise ja vallutuste oluliste etappide kohta Apenniini poolsaare lõunaosas. Linna tuntakse peamiselt selle uhkete templite tõttu, mis demonstreerivad lääneliku Kreeka kultuuri elujõulisust ning mis olid olulisel kohal Kreeka arhitektuuri taasavastamises 18. sajandil. Arheoloogilised kaevamised on viimastel kümnenditel toonud päevavalgele, kuidas said templid säilida, kui neid ümbritsev linn pärast roomlaste vallutusi ja koloniseerimist 273. aastal eKr teiseses.

Kreeklased olid 7. sajandi kolmandaks veerandiks eKr juba asutanud läänepoolsed kolooniad nagu näiteks Kyme (praeguse Itaalia lõunaosas) ja Sürakuusa (Sitsiilias). Kreeka merejumala järgi nimetatud Poseidonia, mis rajati umbes 600. aastal eKr, oli osa koloniseerimise teisest lainest. Kuigi varasem pärimus seostas linna Iasoni ja argonautidega, väidab Aristoteles, et selle asutasid Itaalia „tallavõlvi“ juures asunud vanemast Kreeka linnast Sybarisest saabunud põgenikud, kelle pagendasid poliitilise konflikti käigus nende kaaskolonistid. Uus linn asus soodsas kohas, hea veevarustusega ja kergesti kaitstaval positsioonil lubjakivimäe otsas (mida hiljem kindlustati tugevate müüridega), kust avanes vaade viljakale tasandikule ja millel oli juurdepääs merele.

Kolm võimsat dooria templit, mis kuuluvad seesugustest ehitistest kõige paremini säilinute sekka, on kõige selgem tunnismärk kreeklaste Poseidonia eksistentsist. Kaks neist asuvad linna lõunaosas arvatavasti Herale pühendatud pühapaigas ning kolmas, Athena tempel, linna põhjaosas. Lõunapoolsetest templitest vanem ehitati tõenäoliselt 570.–520. aastal eKr. Selle mõõdud on u 24,5 × 54,3 m, fassaad on suunatud itta ja altarid asuvad selle ees. Paaritu arv (ühheksa) sambaid templi ees on kreeka templite puhul ebatavaline nähtus; asümmeetria jätkub läbi suletud *cella* ehk jumalakuju sisaldava pearuumi, mille keskjoonel kulgeb üksik sammasterivi. Seepärast nimetatakse seda templit tavapäraselt hilisema (ja sellega mitte seotud) Rooma hoonetüübi järgi basiilikaks. Õpetlased peavad seda isikupära kas anakronismiks (mis on pärit vanematest puutemplitest, kus keskne postirivi toestas katust), või uuenduseks, mis võis jagada *cella* Hera ja ta elukaaslase Zeusi kultusekujude jaoks kahte ossa. Hera oli kahtlemata selle templi peamine kultusobjekt, temaga seostuvad peaaegu kõik lõunapoolsest pühamust pärit ohvrid, kaasa arvatud mõned terrakotaskulp-

Antonio Joli „Vaade Paestumile“ (1759) kujutab kolme templit ja iidseid müüre ning nende taga tollast Capaccio küla. Joli on kujutanud Athena templit ülejäänud kahele templile lähemal kui see tegelikult asub, et nad kõik koos lõuendile mahutada. Tegelikult on suurem osa muistsest linnast kahe pühapaiga vahel.

tuurid, millega templeid raidkivide asemel kaunistati.

Teine lõunapoolne tempel on suurem (u 25×60 m) ja hilisem (ehk u 470–460 eKr). See asetseb paralleelselt oma vanema naabriga, esiküljega samuti itta, kuid selle tunnusjooned – kuue sambaga fassaad, raskevõitu proportsioonid ja vastukaaluks raskepärasele väljanägemisele keerukate optiliste võtete kasutamine, mis toona veel tavaks polnud – on iseloomulikud varasele klassikalisele dooria arhitektuurile. Antud juhul võib paralleele tõmmata Kreekas Olümpias asuva Zeusi templiga. Nagu teised Poseidonia templid, oli seegi ehitatud kohalikust liiva- ja lubjakivist, mitte Kreeka karjääride marmorist. Huvitaval kombel võib see tempel suure tõenäosusega olla pühendatud samuti Herale, sest leidub vähe tõendeid muude jumaluste kummardamisest (välja arvatud Zeus kui Hera elukaaslane). Eeldatavasti asus kusagil koloonia territooriumil ka Poseidoni tempel, kuid selle kohta pole selgeid tõendeid leitud. Athena tempel (traditsiooniliselt omistatud Ceresele) ehitati ilmselt 6. sajandil eKr, pärast esimest Hera templit. See on väiksem kui ülejäänud kaks (u $14,5 \times 33$ m), kuid näitab arhitektide soovi viia sisse uuendusi, kombineerides nii dooria kui joonia stiili – omadus, mida ei kohta Periklese-aegses Ateenas kusagil mujal veel tervelt pool sajandit. Hoone on väliselt peamiselt dooria stiilis ja sel on palju ühist vanema sõsartempliga, kuid sees on kasutatud joonia stiili, nagu ka järgnevalt Ateena Parthenonis.

Poseidonia pakub unikaalseid näiteid ka Kreeka arhitektuurilisest skulptuurist ja maalist. Poseidoniast 8,5 km kaugusel Sele jõe suudmes asuva pühamu väljakaevamisel leiti templist või aardekambrist rohkem kui 30 bareljeefidega metooopi (ruudu- või ristkülikukujulised paneelid, mis moodustavad friisi). Sellised meetoobid muutusid hilisemas dooria arhitektuuris – näiteks Ateena Parthenonil – tavaliseks, kuid need eksemplarid on erakordselt varajased (u 560 eKr), tegu on arvatavasti vanimate säilinud ja kahtlemata esimeste teadaolevate metoopidega, millel on kujutatud mütoloogilisi tsükleid, mitte omavahel seostamata stseene. Valdav osa stseenidest on Heraklese elu episoodid, ülejäänud kujutavad Trooja sõda. Kuulus Sukelduja haud, mis avastati 1968. aastal ühel Poseidonia kalmistul ja mis dateeritakse u 470. aastasse Kr, on üliharuldane näide suuremõõtmelisest inimfiguure kujutavast kreeka maalikunstist. Suhteliselt vähe on teada Poseidonia inimeste ühiskondlikust ja eraelust, sest enamik avalikke hooneid ja elumaju ehitati hilisema koloonia rajamise käigus ümber. Siiski on linna põhjaosast leitud agoraa (turuplats ja ühiskondliku elu keskus) ning avastatud ja välja kaevatud on ka üks poliitilise otstarbega rajatis (astmeline ringikujuline ala, kus tuli kokku koloonia nõukogu või rahvakogu).

Umbkaudu 400. aastal eKr sattus Poseidonia sarnaselt teiste Kreeka rannikukoloonia-

Ülal: arhailine (6. sajand eKr) lõunapoolne, tõenäoliselt Herale pühendatud tempel ebatavalise üheksasambalise fassaadiga. Siin on näha ka mõningaid iidse dooria arhitektuuri põhijooni – kolmest madalast astmest stülobaati (platvorm), jassakaid sambaid ja kapiteelide kokkusurutud profile.

Paremal: põhjapoolne, tõenäoliselt Athenale pühendatud tempel, on samuti pärit 6. sajandist eKr, kuid mõnevõrra sirgemaid sambaid ja kapiteelide püstisemaid profile on üldiselt peetud märgiks pisut hilisemast ehitusajast. Selle templi paarisarvulised sambad on tüüpilisemad kui lõunapoolse templi paarisarvulised.